

THALES NE YAPTI? FELSEFENİN DOĞUŞU, KANITLAMA VE İKNA

Tonguç SEFEROĞLU*

ÖZ

Bugün çoğu Antik Çağ felsefesi tarihi kitabını açtığımızda, Aristoteles'in de tanıklığına dayanarak Thales'in ilk filozof olarak kabul edildiğini görürüz. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar Thales'in ilk filozof olduğu fikrinin 18. yüzyıl felsefe tarihi yazımıyla ortaya çıktığını, aslında felsefenin kökenlerinin daha geriye dayandığını, Aristoteles'in bile felsefenin Yunan mitopoetik geleneğinde başladığını değil, felsefenin Yunan-olmayan kökleri olduğunu savunduğunu iddia ederler. Bu makalenin amacı felsefenin kökeninin araştırılmasının karşılaşılabilecek metodolojik problemleri dikkate alarak, Thales'in felsefenin kurucusu olduğu fikrinin felsefe tarihinin erken dönemlerinde bulunabileceğini göstermektir. Bunu yapmak için, ilk olarak Aristoteles'in Thales, mitolojik kozmoloji ve doğa felsefesi arasındaki fark hakkında söylediklerini gözden geçirip, ardından Antik Çağ Yunan felsefesi, Hristiyan ve İslam felsefe geleneklerinde Thales'in ilk filozof olarak kabul edildiği metinlerden örnekler vereceğim. Sonuçta, Thales'le başlayan etkinliğin kendinden önceki düşünme biçimlerinden farklı olarak kanıtlanma ve ikna etmeye dayalı olduğunu göstermeye çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Thales, Aristoteles, mitoloji, Antik Çağ Yunan felsefesi

WHAT DID THALES DO? THE BIRTH OF PHILOSOPHY, DEMONSTRATION AND PERSUASION

ABSTRACT

Most of the books on the history of ancient philosophy regard Thales as the first philosopher based on Aristotle's testimony. However, against this view, some argue that the idea that Thales is the first philosopher emerged with 18th-century historiography of philosophy, that the origins of philosophy actually go further back, and that Aristotle not only suggested that philosophy began within the Greek mythopoetic tradition but also acknowledged its non-Greek roots. The aim of this article is to demonstrate that the image of Thales as the founder of philosophy can be found in early periods of the history of philosophy whilst taking into account the methodological problems that arise when investigating the origins of philosophy. To this aim, I will first review Aristotle's reports on Thales, mythological cosmology and natural philosophy. Then, I will examine texts from ancient Greek philosophy, as well as from Christian and Islamic philosophical traditions, in which Thales is recognized as the first philosopher. Consequently, I will argue that the intellectual activity that began with Thales differs from previous modes of thought since the former is based on reasoning and aims at persuasion.

Keywords: Thales, Aristotle, mythology, ancient Greek philosophy

* Doktor Öğretim Üyesi. Ardahan Üniversitesi Felsefe Bölümü, E-posta: tongucseferoglu@gmail.com ORCID: 0000-0001-8604-7851, Ardahan/Türkiye.

Makalenin geliş tarihi: 08.02.2025
Makalenin kabul tarihi: 21.04.2025

Submission Date: 08 February 2025
Approval Date: 21 April 2025

Giriş

Felsefenin kökeni ve başlangıcıyla ilgili soruları cevaplamak ilk bakışta kolay görünebilir. Ancak bu soruya yaklaşım biçimlerinin ve ona verilen cevapların çeşitliliğine biraz daha derinden baktığımızda, işaret edilmesi gereken kritik yöntemsel problemler olduğunu fark edebiliriz. Bunun nedeni felsefenin kökeni ve başlangıcı sorusuna verilen her cevabın altında, bu etkinliğin doğası, yöntemi ve amacına dair birçok başat ve asli varsayım yatmaktadır. İşte tam da burada çözülmesi güç metodolojik bir problem ortaya çıkar çünkü felsefenin ne olduğunu belirlemek, felsefenin başlangıç ve kökeninin bulmak için zorunludur. Felsefenin bir tanımını yapmaksızın, onun başlangıcına dair üretilecek fikirler rastgelelik içerecek, sağlam teorik bir temelden yoksun olacaktır.

Ne var ki, felsefe doğası gereği tanımlaması güç bir etkinliktir. Örneğin, tıp bilimini "hastalıkların teşhis, tedavi ve önlenmesinin bilimi ve uygulaması" olarak tanımlarsak, tarih boyunca bu tanıma uygun olarak yazılmış tüm eserleri tıp tarihinin içerisine yerleştirebilir veya farklı geleneklerin tıp tarihlerini rahatlıkla birbirleriyle kıyaslayabiliriz. Kaldı ki tıp biliminin bu tanımı tarih boyunca neredeyse değişmeden kalmıştır; bugün de bu bilimin araştırmacı ve uygulayıcıları sorunsuz bir şekilde bu tanımı kabul edecektir. Ancak ne felsefenin değişime uğramadan günümüze kadar gelen bir tanımı olduğunu söyleyebiliriz ne de felsefecilerin bugün üzerinde anlaşabileceği bir tanım bulabiliriz. Diyelim ki, tüm zorluk ve eleştirileri göze alarak, felsefenin bir tanımını yaptık ve bu tanım üzerinden felsefenin kökenlerini araştırmaya başladık. Bu sefer de yeni bir problemle karşılaşırız: Önce felsefeyi tanımlamak, ardından da felsefenin başlangıcını aramak kendini doğrulayan bir kehanet olacaktır. Yani, felsefenin kesin ve açık bir tanımı mümkün olmadığı için, verilecek her tanım bilerek veya bilmeyerek belirli bir amacı gerçekleştirmeye, yani bulmak istediğimizi aramamıza, hizmet edecektir.

Tüm bu yöntemsel sorunları dikkate alırsak, felsefenin evrensel ve mutlak bir tanımını yapmanın ve bu tanım üzerinden felsefenin başlangıcını aramanın tutarlı bir uğraş olduğunu söylemek kolay değil. Ancak bu zorluklar yüzünden, felsefe tarihçilerinin incelemesi gereken felsefenin başlangıcı sorusu yok saymak zorunda değiliz. Yöntemselsel çelişkilerden kaçınmak ve aynı zamanda da felsefenin süregelen tarihini incelemek adına, felsefi etkinliğin ne olduğuna dair bir tanım hüristik bir araç olarak kullanıp, felsefenin başlangıcı ve kökeni probleminin felsefe tarihinde nasıl ortaya koyulduğunu araştırabilir, düzenli ve

yeknesak bir örüntü olup olmadığını keşfetmeye çalışabiliriz. Bu araştırmayı yaparken de iki farklı yöntem kullanılabilir: Ya felsefi metinlere yalnızca argümanların yapısı ve geçerliliğine odaklanan analitik bir bakış açısıyla yaklaşabilir ya da metni tarihsel ve entelektüel bağlamı içinde inceleyebiliriz.¹

İlk yöntemi uygulayarak, bir metni sadece yazıldığı dönemin kavram hazinesi ve felsefi gelişmişlik seviyesini dikkate alarak, yazarın bize ne söylediğini ya da ne söylemiş olabileceğini anlayabiliriz. Bu yöntemle felsefe tarihçisi, felsefi bir metni titizlikle yeniden yapılandırarak, yazarın argümanını veya görüşünü güçlü ve sağlam bir mantıksal yapıya oturtabilir. Sonuçta, karmaşık ve belirsiz önermeleri veya argümanları açıklığa kavuşturarak metni daha anlaşılır hale getirebilir.² Doksoloji olarak adlandırılan bu yaklaşım metinlerin tarihsel arka planıyla ilgilenmez, daha ziyade bu metinlerde ortaya koyulan temel ilkeleri ve argümanları açık ve berrak bir şekilde sunmak amacıyla metinleri dilsel ve mantıksal olarak analiz eder.³ Metnin ortaya çıktığı *milieu*yü dikkate alan ikinci yöntem “bağlamsal analiz” olarak adlandırılabilir. Bu yöntem, metni, yazıldığı dönemin kültürel ve siyasi bağlamı içinde, çağdaşları tarafından nasıl anlaşılmuş olabileceğini göz önünde bulundurarak yorumlamaya çalışır. Çünkü felsefe tarihçisi kavramların diyalektik tartışmalar bağlamında nasıl evrildiğini takip ederek, bu kavramların daha zengin bir incelemesini ortaya koyabilir. Bu açıdan, felsefe tarihçisinin bir hedefi, bir yazarın yaşadığı çevrenin sosyopolitik ve entelektüel koşullarını da dikkate alarak, onun neden belirli bir felsefi bakış açısını benimsediğini aydınlatmaktır.⁴ Bu yaklaşım, bir yazarın neden belirli bir felsefi pozisyon aldığını anlamak açısından, argümanlara ikinci seviyeden bir bakış sağladığı için avantajlıdır.

Felsefe tarihçisinin bahsi geçen bu iki yöntemi, yani doksoloji ve bağlamsal analizi, birlikte kullanması daha verimli ve kapsamlı bir sonuca ulaşmasını sağlayacaktır. Fakat bu kısa makale sınırları içerisinde, ne felsefenin başlangıcı ve kökeni sorusunun ilgilendirdiği tüm filozofların temel ilkelerini ve

¹ Calvin G. Normore, “Doxology and the History of Philosophy,” *Canadian Journal of Philosophy Supplementary Volume*, 16 (1990): 220–221. doi: 10.1080/00455091.1990.10717226

² Nicholas Rescher, “Philosophy as Rational Systematization”, içinde *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology*, ed. Giuseppina. D’Oro ve Soren Overgaard,. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 38-40.

³ Calvin G. Normore, “Doxology and the History of Philosophy,” *Canadian Journal of Philosophy Supplementary Volume* 16, (1990): 209–210.

⁴ Micheal Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, XVI-XVII.

argümanlarını hakkını vererek incelemek ne de tarihsel ve entelektüel bağlamı her şeyi dikkate alarak ortaya koymak mümkündür. Bu açıdan, bu çalışmanın çok daha mütevazı bir hedefi var. Bu makalede felsefe tarihinin başlangıcı ve kökenine dair oldukça yaygın ama bir o kadar da tartışmalı “Felsefe Thales’le başlamıştır.” önermesi doksolojik açıdan ele alınacaktır.

Bu makalede, Thales’in belirli bir tanım çerçevesinde anlaşılabilir bir felsefenin başlangıcı olabileceğine dair bir önermenin izini felsefe tarihinde sürmeye çalışacağım. Geliştirmeye çalışacağım olan görüşün en temel kabulü şudur: Thales’in düşüncesi tamamen rasyonel öğelerden oluşmasa da düşüncesinin rasyonel bir nedensellik içerisinde açıklanabilir olması, Thales’in söylemini kendinden öncekilerden farklılaştırır. Bir başka deyişle, Thales’in ve onun öncüsü olduğu türden felsefe yapan diğer düşünürlerin fikirlerinin kanıtlanma içermesi, onun etkinliğini kendinden önceki diğer düşünsel etkinliklerden ayırır. Bu felsefe yapma biçiminin doğuşu erken dönem Yunan felsefesine kadar takip edilebilir, daha sonra ortaya çıkan felsefe geleneklerinde de varlığını sürdürür. Bu bağlamda, zorunlu olarak felsefenin doğuşuna dair bazı varsayımlara dayanmasına rağmen, Thales’in “bir” felsefe tarihinin başlangıcı kabul edilmesinin hem “anlaşılabilir” hem de “tarihsel” olduğunu iddia edeceğim. 2500 yılın tamamını kapsayan bir araştırma elinizdeki çalışmanın sınırlarını aşılıyor. Bu nedenle, araştırmamı Yunan felsefesi ve onunla doğrudan ilişki içerisinde olan Hristiyan ve İslam felsefi geleneklerinde Thales’in yerini gözden geçirmekle sınırlandıracağım.

4

1. Thales ve Felsefenin Doğuşu

Giriş kısmında bahsettiğimiz gibi Thales’in ilk filozof olarak kabul edilmesi ve felsefenin Yunan kökenli olduğu fikri yaygın olmakla beraber güçlü eleştirilere de maruz kalmış bir iddiadır. İlk sistematik felsefe tarihçisi olarak adlandırabileceğimiz ve kendinden sonraki tüm felsefe tarihi yazımları üzerinde derin etkiler bırakan Diogenes Laertios, felsefenin Yunan kökenli olduğunu açıkça yazmış, felsefenin Yunan-olmayan, “barbar”, halklar arasında çıktığı görüşünü ve bu görüşü ortaya atan Aristoteles’i eleştirmiştir.⁵ İlginç bir şekilde, Diogenes Laertios felsefenin iki başlangıcı olduğu iddia etmiştir: Biri Thales’in

⁵ Lea Cantor “Thales – the ‘First Philosopher’? A Troubled Chapter in the Historiography of Philosophy,” *British Journal for the History of Philosophy* 30, no 5 (2022): 739. DOI: 10.1080/09608788.2022.2029347

öğrencisi Anaksimandros ile İyonya'da, ikincisi de Pythagoras'la İtalya'da başlamıştır (Diogenes Laertios, I. 13). Neden iki başlangıçtan bahsedildiğini şimdilik kenara bırakalım; bu konuyu aşağıda daha ayrıntılı inceleyeceğim. Burada altını çizmek istediğim iki nokta var. Birincisi, Diogenes'in başka pasajlarda Thales'i İyonya felsefesini başlatan kişi olarak tanımlar (I. 122, VIII. 1). İkincisiyse, Diogenes'in Thales'in bir σοφός, bilge, olarak görmesi ve φιλόσοφος'u, filozofu, bilgenin kavrayışı ve yetkinliği peşinde olan birisi olarak kabul ediyor olmasıdır (I.12), bu yüzden de İyonya felsefesini Thales'in "öğrencisi" olan Anaksimandros'la başlatır ve şairlerin de dahil olduğu "bilgeler" ile "filozoflar" arasında açık bir ayrım yapar, ilk gruptan kişilerin hayatlarına kitabında yer vermez.⁶ Her ne kadar Diogenes felsefenin kendine has yöntemlerinden bahsetmese de, ona göre felsefe birikimli olarak ilerler, bir öğrenci-öğretmen ardılığı içerir ve yeni bir filozof kendinden önceki başka bir filozofla kurduğu ilişkiye doğar, gelişir.⁷ Bu açıdan baktığımızda, Diogenes'in felsefe tanımı, felsefenin ne Yunan-olmayan kökenleri olabileceğine (çünkü bu şekilde ardışık bir gelenek ortaya çıkamaz) ne de şairlerin felsefeyi başlatabileceğine (çünkü onlar arasında bir öğretmen-öğrenci ilişkisi yoktur) olanak tanımaz.

5

Bugün hangi dilde yazılmış olursa olsun bir felsefe tarihi kitabına baktığımızda, çoğunlukla Sokrates-öncesi düşünürlerin ya mitolojiyi bir kenara bırakıp mitten akla dönen bugünkü bilimsel düşüncenin öncülleri olan ilk filozoflar olarak görüldüğünü ya da insan imgelemine dayanan yapay bir gelenek olan mitolojik teolojiye karşı ortaya çıkan akla dayalı bir doğal teolojinin ilk temsilcileri olarak "Hıristiyan teologlarının" selefleri kabul edildiği görüşleriyle karşılaşırız.⁸ Türkiye'nin önde gelen eski çağ felsefesi uzmanları tüm dünyada daha yaygın olan bu görüşlerden ilkinde, yani Sokrates-öncesi düşünürlerin rasyonel ve bilimsel felsefenin öncülleri olduğuna, katılıyor gibi görünmektedir.

Çiğdem Dürüşken, "Miletoslu düşünürlerden ilki, Miletos Okulunun kurucusu olduğu gibi felsefenin ve biliminde kurucusu olarak görülen Thales'tir" der, ayrıca Miletoslu düşünürlerin "felsefenin temelini" oluşturmalarının nedeninin "Homeros ve Hesiodos'tan farklı olarak doğayı mitolojik bir

⁶ James Warren, "Diogenes Laërtius, Biographer of Philosophy," içinde *Ordering Knowledge in the Roman Empire*, ed. Jason König ve Tim Whitmarsh Cambridge: Cambridge University Press, 2007: 142-143.

⁷ Warren, *Diogenes*, 144.

⁸ Jean Brun, *Les présocratiques*. Paris: Presses Universitaires de France, 1968, 8-9.

yaklaşım ile değil, akılcı ve bilimsel bir yaklaşımla ele alıp incelemeye” başlamaları olduğunu düşünür.⁹ Yine Ahmet Arslan, her ne kadar felsefenin başlangıçlarına dair alternatif okumaları detaylıca incelese de, son kertede akılsallık, doğallık ve pozitiflik ekseninde tanımladığı felsefenin Yunan dünyasında ortaya çıktığını ve bu etkinliğin Aristoteles’in “ilk filozof, filozofların atası” şeklinde isimlendirdiği Thales’le başladığını söyler.¹⁰

Macit Gökberk, “bugün bildiğimiz anlamdaki felsefeyi”, yani “kişinin kendi aklı, kendi görgüleriyle kurmaya çalıştığı bilime dayanmak isteyen bir tasarım” olarak felsefeyi, ortaya ilk kez koyanların eski Yunanlılar olduğunu söyler.¹¹ Gökberk “dini-pratik amaçlarla” ortaya çıkan, gelişen Mısır veya Babil gibi Doğu geleneklerinden kendilerini ayırtıran Yunanlılar için “doğruya ve bilgiye, doğrunun ve bilginin kendisi için yönelmiş olan bir bilimin, bir felsefenin ilk yaratıcıları olduğunu” iddia eder; bilimsel düşüncenin Thales’le doğması sebebiyle Yunan felsefesinin ve ona dayanan Batı felsefesi geleneğinin bu adama dayandırıldığını, bu yüzden de Aristoteles’in *Metafizik* kitabında ilk filozof olarak Thales’i gösterdiğini belirtir.¹² Son olarak, Ahmet Cevizci de Yunan felsefesinin tek felsefe olmadığını belirtse de, felsefe mitopoetik düşünceden ayırtırılıp, daha teknik ve dar anlamda tanımlandığında, “Miletos ya da İyonya Okulunun kurucusu, düşünce tarihinin ilk filozofu olduğu kabul edilen Thales'tir” der.¹³

Dünyada felsefe tarihi yazımına döndüğümüzde de çoğunlukla benzer bir yaklaşım görürüz. Warren, Aristoteles’in de etkisiyle pek çok eski çağ düşünür ve yazarının felsefenin Thales’le başladığını kabul edeceğini belirtmekle beraber, “Miletli filozofların” fikirlerinin yepyeni bir şeyin başlangıcı olduğu kadar, Yunan ve Yakın Doğu mitopoetik geleneklerinin bir devamı olduğunu da belirtir.¹⁴ A.C. Grayling, Thales’in Yunanlılar ve o zamandan beri tüm felsefe tarihçileri tarafından “Felsefenin Babası” olarak kabul edildiğinin altını çizmekle beraber, Thales’in bu soruları soran ilk kişi olamayacağını, çünkü ondan önce de binyıllar boyunca insanların evrenin doğası ve kökenleri hakkında düşündüğünü, ancak Thales’in bu konularda dini veya mitolojik değil, açıkça felsefi nitelikte fikirler

⁹ Çiğdem Dürüşken, *Antik Çağ Felsefesi*, İstanbul: Alfa Yayınevi, 2014, 63-64.

¹⁰ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates-Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2023, 109.

¹¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961, 11-12.

¹² Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 14.

¹³ Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi*, 10. Baskı, İstanbul: Say Yayınları, 2016, 33.

¹⁴ James Warren, *Presocratics*, New York: Routledge, 2014, 23.

öne süren ilk kişi olduğunu söyler.¹⁵ Grayling'e göre, Thales evrenin kökenlerini açıklarken efsaneler, mitler ve kadim kutsal metinlere değil, "gözleme" ve "akla" dayanmıştır, bu yüzden de ilk filozof unvanını hak eder.¹⁶

Benzer bir şekilde, Cohen, Curd ve Reeve, "Filozof unvanını taşıyan ilk kişi olan Thales, bugün de devam eden, dünya ve insanın onun üzerindeki yeri hakkında gerçekleştirilen rasyonel sorgulama ve eleştirel düşünce geleneğinin başlangıcında yer alır" der.¹⁷ André Laks Miletli düşünürler tarafından geliştirilen kozmolojilerin Yunan dünyası için bir ilk olduğunu ve bazı özelliklerinin Mezopotamya ve İran modelleriyle benzerlik gösterdiğini belirtir, ancak ilk Yunan kozmolojilerinin artık Yakın Doğu'da bir karşılığı bulunmayan entelektüel gelişimlerin başlangıcı olduğunu ve bu gelişimin altında yeni bir tür rasyonelliğin yattığını altını çizer.¹⁸ A.A. Long, Miletli Thales'ten başka hiçbir bireyin daha güçlü bir "ilk filozof" adayı olarak ortaya çıkmadığını, ancak Aristoteles'in de belirttiği gibi Thales'ten önce de felsefi düşünceler bulabileceğimizi söyler.¹⁹ Jonathan Barnes, Milet'in milattan önce altıncı yüzyılın başlarında bilimin ve felsefenin doğuşuna tanıklık ettiğini, Miletlilerin dünyayı bilimsel ve rasyonel bir bakış açısıyla düzenli ve bilinebilir bir yer olarak gördüğünü söyler.²⁰ Daniel Graham Thales'in felsefenin kurucusu olarak kabul edildiğini ve bu nedenle felsefe tarihi yazımında önemli bir yere sahip olduğunu iddia eder.²¹ Biraz daha eskiye dönersek, John Burnet Thales'in ilk "bilimsel kozmolojist" olduğunu ve bunun bir örneğini ne Doğu geleneklerinde ne de Yunan mitolojisinde bulabileceğimizi belirtir.²² Ancak, bahsi geçen rasyonelleşme sürecine biraz daha temkinli yaklaşanlar da yok değildir. Örneğin,

7

¹⁵ A.C. Grayling, *The History of Philosophy: Three Millennia of Thought from the West and Beyond*, London: Penguin Books, 2019, 9.

¹⁶ Grayling, *The History of Philosophy*, 12.

¹⁷ S. Marc Cohen et al., *Readings in Ancient Greek Philosophy: From Thales to Aristotle*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2011, 1.

¹⁸ André Laks, *The Concept of Presocratic Philosophy: Its Origin, Development, and Significance*, çeviren Glenn W. Most. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2018, 53-55.

¹⁹ A.A. Long, "The Scope of Early Greek Philosophy," içinde *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, ed. A. A. Long, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, 8.

²⁰ Jonathan Barnes, *Early Greek Philosophy*. London: Penguin, 1987, 14.

²¹ Daniel W. Graham, editör, *The Texts of Early Greek Philosophy: The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 17.

²² John Burnet, *Early Greek Philosophy*, 4. Baskı., London: Adam and Charles Black, 1930, 39.

F. M. Cornford Thales'le başlayan geleneğin dünyanın oluşumunu doğüstü değil doğal bir olay olarak açıkladığı için Miletlilerin rasyonalizminin mitolojik kozmogonilerden ayrıştığını belirtir, fakat bu rasyonelleşmenin Thales'ten daha önce başladığını ve felsefenin ve bilimin bir anda ortaya çıkmadığını ifade eder.²³

Léon Robin'e göre, Aristoteles felsefeyi başlatanın Thales olduğunu söyler, onun bu görüşü öğrencisi Theophrastos tarafından desteklenir ve her iki yazar da Thales'in felsefi öncülleri olsa da, onun araştırma-açıklama metodunu kökünden değiştirdiğini kabul eder.²⁴ Jean Brun, Doğu'nun Yunan felsefesi üzerinde etkileri hakkında çıkarımlar yaparken dikkatli ve incelikli davranmamız gerektiğini iddia eder, çünkü bu etkilere dair gözlemler çok geç bir dönemde ortaya atılmıştır ve mitolojilerdeki benzerlikler ortak bir tarih öncesi Hint-Avrupa menşelidir.²⁵ Jérôme Laurent ve Jean-François Pradeau'a göre, Thales'in bilimsel, felsefi ve hatta politik başarıları eski çağ yazarları tarafından abartılmıştır, ancak bu yazarların Thales'i her açıdan bir öncü olarak gördükleri açıktır, çünkü onlara göre Thales Yunan büyük "bilgeler (*sophoi*)" arasında en önce gelen, ilk filozof ve bilgisiyle yeteneğini yaşadığı kentin faydasına kullanan ilk bilgidir.²⁶

Özetle, bu görüşlerde iki noktanın baskın olduğunu görürüz: Birincisi Thales'in bilimsel, akılcı ve doğalcı bir düşünsel etkinlik olan felsefenin kurucusu -ilk filozof- olduğu fikri, ikincisi de bu tespitin ilk olarak Aristoteles tarafından yapıldığıdır. Şunun altını çizmeliyiz ki neredeyse hiç kimse ne Yunan felsefesinin ne de Thales'in kendisinin sıfırdan başlayıp bir bilgi sistemi inşa ettiğini söylemez, aksine Mezopotamya ve Mısır biliminin etkileri herkes tarafından kabul edilir. Hatta, Theodor Gomperz Mısır ve Mezopotamya'nın bilimsel kazanımları üzerine bir medeniyet inşa eden Yunanlıların, fevkalade şanslı olduğunu belirtir. Bu anlamda evrene ve onun kökenine dair soruları ilk kez Yunanların sorduğunu düşünen neredeyse hiç yoktur ancak Yunanların bu

²³ Francis M. Cornford, *From Religion to Philosophy*, London: Edward Arnold, 1912, 187-189.

²⁴ Léon Robin, *La Pensée grecque: et les origines de l'esprit scientifique*, Paris: La Renaissance Du Livre, 1932, 41.

²⁵ Brun, *Les présocratiques*, 8.

²⁶ Jérôme Laurent ve Jean-François Pradeau, "L'École de Milet: Thalès, Anaximandre, Anaximène," içinde *Lire les présocratiques*, ed. Luc Brisson et. al., 104. Paris: Presses Universitaires de France, 2010.

soruyu araştırma yönteminin onlara özgü olduğu üzerinde genel bir uzlaşma vardır.²⁷

Felsefenin başlangıcı ve kökenine dair belirli bir tanıma atıfla verilen cevapların yöntemsel nedenlerle problemliliğini belirtmiştik. Böylesi bir girişim zorunlu olarak öznellik ve yapaylık içerir çünkü felsefenin evrensel, nesnel ve doğal bir tanımını vermek mümkün değildir; hem geçmiş hem de güncel felsefi tartışmalar gösteriyor ki felsefi etkinliğin doğası, yöntemi ve amacının ne olduğuna dair hiçbir zaman ne bir oybirliği ne de bir oyçokluğu bulunabilir. Diğer taraftan, felsefe tarihinde Thales'in ilk filozof olarak görülüp görülmediğine dair bir inceleme, olgusal ve metinsel dayanakları olacağı için yöntemsel olarak problemliliği değildir. Ancak, belki de ilk sistematik felsefe tarihçisi olan Aristoteles'in, Thales'i ilk filozof olarak kabul ettiği fikrine yakın zamanda bir karşı çıkış geldiğini belirtmeliyiz.

Lea Cantor'a göre, Yunan felsefe tarihinin hiçbir döneminde, yani ne Aristoteles-öncesi ne Helenistik ne post-Helenistik ne de Neoplatonist dönemlerde, Thales "felsefenin kurucusu" olarak görülmemiş, hatta felsefenin Yunan-olmayanlar arasında doğduğu kabul edilmiştir. Gerçekten de Cantor, bu iddiasını sağlam metinsel ve analitik gerekçelerle destekler.²⁸ Cantor buna ek olarak, felsefenin Yunan kökenli olduğu fikrinin, 18. Yüzyıl'da Christof Meiners (1747–1810) ve Dietrich Tiedemann (1761–1819) gibi felsefe tarihçileri tarafından Avrupalıların diğer halklara üstün olduğu ırkçı fikrini desteklemek amacıyla uydurulduğunu ortaya koyar.²⁹ Ayrıca, Cantor felsefe tarihini ilk olarak Thales'le başladığı ve mitolojinin felsefe tarihinden dışlanması gerektiği görüşlerinin, 19. yüzyılın başında Hegel'le iyice sağlamlaştığını belirtir ancak Hegel'in Aristoteles'in kozmolojik mitler ve felsefe arasındaki ilişkiye dair yorumunu yanlış bir şekilde sunduğunu, çarpıttığını da iddia eder.

Elbette, felsefe tarihi yazımının ve felsefenin kökenine dair tespitlerin felsefi-olmayan önyargılarla şekillendiğini kabul etmemiz gerekir. Ne var ki, bu makalenin amacı ne Alman felsefe tarih yazımını ne de Hegel'in veya başka bir felsefe tarihçisinin okumasını irdelemek değildir. Ayrıca Cantor'un Antik Çağ Yunan felsefe tarihinde felsefenin başlangıcı ve kökenine dair yaptığı tespitleri de doğrudan inceleyip, eleştirmeyeceğim. Ancak Yunan geleneğinin kanıtlanma ve

²⁷ Theodor Gomperz. *Greek Thinkers: A History of Greek Philosophy*, 1. Cilt, çev. Laurie Magnus. London: William Clowes and Sons Limited, 1903, 43-44.

²⁸ Cantor, *Thales*, 729-742.

²⁹ Cantor, *Thales*, 742-744.

ikna etme içeren türden bir felsefenin başlangıcı olduğu fikrinin hem Antik Çağ Yunan felsefe geleneğinde ve hem de sonrasında İslam ve Hristiyan felsefesi geleneklerinde bulunabileceğini düşünüyorum. İşte ilerleyen kısımlarda, Thales'in kendinden önce gelen veya kendinin dahil olduğu "filozoflar" arasında özel bir yeri olduğunu, en azından Yunan felsefesinde "ilk" veya "prototip" filozof olarak görüldüğü göstereceğim.

2. Filozofu Tanımak

Yunan felsefenin başlangıçlarına dair her araştırmanın değindiği meşhur bir konuya kısaca değinerek başlamakta fayda var: *Mythos-logos* ayrımı. Bu ayrıma göre bir tarafta "rasyonel-olmayan ve doğaüstü" nedenlerle evreni açıklayan Homeros, Hesiodos gibi mitologlar, diğer tarafta "rasyonel ve doğal" nedenlerle evreni açıklayan "ilk filozoflar" vardır. Ancak var olduğu iddia edilen bu yöntemsel ve ontolojik ayrımın büyük bir kopuşa tekabül ettiğini kabul eden felsefe tarihçisi neredeyse yok denecek kadar azdır. Hatta mitlere düşman olan ve *mythos/logos* ayrımının kurucusu olduğu iddia edilen Platon bile mitlere başvurmuş ve en önemli diyaloglarından olan *Devlet* ve *Timaios*'u hem *mythos* hem de *logos* olarak adlandırmaktan çekinmemiştir.³⁰ Fakat her ne kadar eski Yunanlar kendi tarihleri, mitolojik düşüncenin domine ettiği irrasyonel ilkelik ve akıl çağı olarak ikiye ayırmasa bile, M.Ö. 5. Yüzyıl'da "kurgusal-olgusal" ve "hayal gücü-akıl" ikiliklerine dayanan ve hem tarih hem de felsefede ortaya çıkan eleştirel incelemeye bağlanan bir *mythos/logos* zıtlığından bahsedebiliriz.³¹

Peki bu değişimi başlattığı iddia edilen filozof kimdir? Bu kişinin niteliklerini saptamak, en az felsefenin tanımını yapmak kadar zordur ve aynı yöntemsel problemlere tabidir. Ayrıca, bugünün standartları üzerinden genel bir filozof tanımı yapma riskini göze alsak bile, bu tanıma uyacak herhangi bir Yunan filozofu bulmaya çalışmak ahistorik ve irrasyonel olurdu. Moore'a göre, en eski kullanımlarına baktığımızda *philosophoi* olarak adlandırılan kişiler Pythagoras ve onun takipçileri ile erken beşinci yüzyıl İyonyalılarıdır. Ne var ki, Platon ve Aristoteles de dahil olmak üzere erken *Akademik* felsefe tarihi yazımında *philosophos*, Thales ve Anaksimandros'u da kapsayacak şekilde tanımlanır.³²

³⁰ Robert L Fowler, "Mythos and Logos," *The Journal of Hellenic Studies* 131 (2011): 64-65. <https://doi.org/10.1017/S0075426911000048>.

³¹ Fowler, *Mythos and Logos*, 66-67.

³² Christopher Moore, *Calling Philosophers Names: On the Origin of a Discipline*, Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2020, 19.

Kaldı ki, Yunan felsefesinin en önemli üç figürü olan Sokrates, Platon ve Aristoteles üzerinde tamamen uzlaşabilecekleri bir filozof tanımı bulamayız. Zaten Platon'a kadar "*philosophos/philosophia*" teriminin teknik bir tanımını da yapılmamıştır, Platon ve Platoncular için *philosophia* en basit anlamıyla φιλοσοφία Πλάτωνος, yani Platon'un felsefesidir. Bu yüzden Thales'in tam olarak ne anlamda *philosophos* olduğu sorusu tartışmalı olmakla beraber, aşağıda göreceğimiz üzere bu yazıda Aristoteles'in Thales'in felsefi yenilikleriyle ilgili fikirleri üzerinden ilerleyeceğiz.

Platon'a gelene kadar, herhangi bir yazar olarak bir filozof olarak Thales'e atıfta bulunmaz.³³ Yani, Thales'in bir filozof olarak ismi ilk kez Platon'un diyaloglarında karşımıza çıkar (*Bakınız Protagoras 343a1-5, Devlet 600a4-6, Büyük Hippias 281c4-6*). Daha da önemlisi Platon *Theaetetus*'un o meşhur "ara söz" bölümünde gerçek filozofların işinden bahsederken Thales'e dair hepimizin bildiği o meşhur hikâyeyi anlatır. Platon'a göre, filozof gündelik işler konusunda bilgisizdir çünkü o bu dünyayı anlamaya ve bilmeye çalışmak yerine teorik bir yaşama kendisini adamıştır. Filozofun amacı bu dünyadan ve insan yaşamından kaçıp "mümkün olduğu kadar Tanrıya benzemeye" çalışmaktır (176b1-2). Filozof geometri ve astronomiyle ilgilenir, her şeyin doğasının ne olduğunu öğrenmeye çalışır (173c6-174a2). Ayrıca filozof tikel insanlarla ilgilenmez, yerine İnsan nedir? gibi soyut sorulara cevap arar (174b3-6). İlgili kısımda, Sokrates nasıl birisinden bahsettiğini daha iyi anlatmak adına bir örnek verir:

M1. Söylediğim şey tıpkı yıldız yasaları üzerine düşünen Thales'in durumu gibidir... Hani yukarıya bakarken yürüdüğü sırada bir su kuyusuna düşmüştü de, bunu gören hazırcevap ve güzel Trakyalı bir kız onunla alay ederek, gökyüzünde olanları bilmeye bu denli meraklıyken ayağının ucuna geleni, gözünün önünde duranı hiç göremediğini söylemişti (174a4-8 = Th 19 çev. Akar).³⁴

Bu hikâye Platon'un uydurması mı yoksa gerçekten Yunanlar arasında Thales'e dair böyle bir söylence var mı emin olamayız. Ancak Aristophanes'in

³³ Tarihçi Herodotos Thales'in güneş tutulmasını nasıl hesapladığı ve Nil'deki selleri nasıl açıkladığı konularına değinir. Bakınız *Hist.* 1. 74-75, 1. 170, 2. 20 = Th. 10-13. Diogenes Laertios (I.23), Herakleitos'un astronomik çalışmaları ve güneş tutulmalarıyla gün dönümlerine dair tahminlerine tanıklık ettiğini söyler (DKB38 = Th. 8 = Th. 237).

³⁴ Aksi belirtilmedikçe çeviriler yazara aittir. "Th", Georg Wöhrl vd., *The Milesians: Thales*. Berlin: De Gruyter, 2014 eserindeki metin numaralarıdır.

Bulutlar (140-160) komedisinde Thales'le, onu Sokrates'le kıyaslayarak dalga geçtiğini göz önüne alırsak, Platon'un hikayesinin tarihsel ve kültürel bir temeli olduğunu düşünebiliriz. İlgili kısımda bir sofist olarak resmedilen Sokrates'in bir öğrencisi, Sokrates'in bir damda ayın hareketlerini incelerken, ağzı açık gökyüzüne bakıyor olduğu halde bir kertenkelenin onun ağzına dışkısını yaptığını söyler. Bu hikâyeyi duyan Strepsiades şöyle karşılık verir: "O zaman neden biz şu Thales denilen adama hayranlık duyuyoruz (τί δῆτ' ἐκεῖνον τὸν Θαλῆν θαυμάζομεν)?" Bu açıdan, Platon'un Thales'i seçmesinin rastgele olmadığını, belli bir kamu görüşüne tekabül ettiğini ve felsefi bir değeri olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Platon elbette Mısırlıların bilimsel başarılarını, astronomi, geometri ve aritmetik gibi bilimlere keşfettiğini de kabul eder (*bknz. Phaedrus 274c5-d2, Philebus 18b6-d2*) ama Platon için *philosophos* Thales'tir. Tabii ki bu Thales'in Platon'un ideal filozofunu temsil ettiğini söylemek anlamına gelmez ancak Thales figürü üzerinden Platon, filozofların asıl amacının teorik yaşam sürmek olduğunun altını çizer ve bu Thales'in özel yerinin bir göstergesi olabilir. Yani, Platon Thales'i filozofun uğraşını anlatmak için bir model olarak kullanır ama onun ilk filozof olup olmadığına dair bir şey söylemez. İşte bu noktada Aristoteles'e dönmemiz gerekiyor.

3. Aristoteles'in Felsefe Tarihi

M2. Felsefeyle ilk uğraşanların (τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων) pek çoğu (οἱ πλεῖστοι) her şeyin ilkelerinin yalnızca madde biçiminde olduğunu düşündüler; zira tüm varolanların kendisinden çıktığı, ilk kendisinden meydana geldiği ve en son kendisine bozulduğu şeyin, *ousiası* baki kalan ama etkilenimleri/ özellikleri değişen, bunun varolanların öge ve ilkesi olduğunu söylerler, bu yüzden de hiçbir şeyin varlığa gelmediğini ve olmadığını düşünürler [...] Ancak bu gibi ilkelerin çokluğu ve türüne (τὸ...πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς) ilişkin herkes aynı şeyleri söylemez, ama bu çeşit felsefeyi başlatan (ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας) Thales onun 'su' olduğunu söyler (bu yüzden de yeryüzünün suyun üstünde olduğunu iddia etmiştir), belki de bu yargıya her şeyin beslenmesinin <kaynağının> sıvı olduğunu, ısının kendisinin bundan meydana geldiğini ve yaşamın da bundan çıktığını görerek varmıştır (kendisinden meydana gelen, budur her şeyin ilkesi). Öyleyse bu

yargıya bunlar ve her şeyin tohumunun sıvı bir doğaya sahip olması, suyun da sıvı doğaların ilkesi olması sayesinde varmıştır (*Metafizik* I.3, 983b6-12 [...] b18-b27 = Th 29, çev. Sev).

Aristoteles'in Thales'e atfettiği teorinin temel prensibi her şeyin maddi bir ilke veya kökenden, *arkhē*den, gelmesi gerektiğidir. Graham'ın da belirttiği gibi, Aristoteles'in *arkhē*'yi şu üç birbiriyle bağlantılı anlamda kullanır: (i) tüm mevcut cisimlerin olduğu ilk hali oluşturan element; (ii) halen dünyayı oluşturmaya devam eden temel element; (iii) dünyayı mantıksal ve nedensel olarak açıklayan kaynak veya ilke. Fakat Thales'in veya diğer Miletli düşünürlerin böyle bir *arkhē* kavrayışına sahip olmaları pek mümkün görünmüyor çünkü filolojik olarak Apolloniyalı Diogenes ve Philolaus'tan önce *arkhē* kelimesi neredeyse hiç kullanılmamıştır. Felsefi açıdan baktığımızda da değişmeyen bir varlık fikri Parmenides'ten önce açık bir şekilde ifade edilmemiştir.³⁵ Thales'in gerçekten böyle bir kavrayışa sahip olup olmadığından bağımsız olarak, Aristoteles'in bir felsefe tarihçisi olarak söyledikleri Thales'in başlattığı geleneği diğer düşünme biçimlerinden ayırması açısından dikkate değerdir. Özellikle de mitoloji ve "doğa bilimini" metodolojik olarak kıyaslarken Aristoteles'in Thales'e atfettiği *arkhē* fikrini ve onu nasıl temellendirmiş olabileceğini anlamamız gerekiyor.

Burada, mitoloji ve doğa bilimi arasındaki farkı daha iyi anlamak için yine Aristoteles'in söylediklerine bakabiliriz. Aristoteles suyun en kadim ve değerli olduğu fikrinin Thales'ten önce de var olduğunu belirtir ve şöyle der:

M3. Tanrılardan ilk kez söz eden (πρώτους θεολογήσαντας) çok kadim düşünürlerin (τοὺς παμπάλαιους), şimdiki çağdan çok önce, doğa hakkında (περὶ τῆς φύσεως) böyle bir kavrayışa sahip olduklarını düşünenler vardır; nitekim Okeanos'u ve Tethys'i oluşların ana-babası yapmış ve tanrılar yeminini Styks dedikleri suya etmişlerdir. Nitekim en kadim olan (τὸ πρεσβύτατον) en değerli (τὸ τιμώτατόν) olandır, en değerli olan ise üzerine yemin ettiğimizdir. İmdi doğa hakkındaki bu kanının eski (ἀρχαία) ve kadim (παλαιά) bir şey olup olmadığı belki de açık (ἄδηλον) olmayabilir, ama en azından Thales'in ilk neden konusunda böyle söylediği konuşulagelmıştır (*Metafizik* I. 3, 983b30-984a3, çev. Sev).

³⁵ Graham, *The Texts of Early Greek Philosophy*, 39-40.

Aristoteles'in bahsettiği mitolojik düşünce şudur: Homeros'a göre (*İliad* XIV, 201), bütün tanrılar ve tüm yaşayan varlıklar, dünyayı kuşatan Okeanos nehrinden türedi ve bir su perisi olan, denizlere hükmeden Tethys onun tüm çocuklarının annesiydi.³⁶ Bu açıdan baktığımızda, antropomorfik bir kozmogonik mit içerisinde de olsa, suyun her şeyin başladığı yer fikrinin Thales'ten önce de ortaya koyulduğunu söyleyebiliriz. Yani, Aristoteles ilk teologların da bir *arkhē* kavrayışına sahip olduklarını ve bu *arkhē*'nin su olduğuna yönelik düşünceleri olduğunu iddia gibi görünüyor olabilir. İlk teologların bu görüşüne dair temel sorun ve onları doğa bilimcilerinden ayıran fark suyun neden en kadim ve en değerli olması gerektiğine dair bir açıklama vermemiş olmalarıdır. Bu sebeple, Aristoteles doğaya dair bu her şeyin başlangıcında bulunan bir *arkhē* olduğu ve onun su olduğu görüşünün eski ve kadim olmadığının açık olmadığını söylüyor.

Şimdi, bu belirsizliğin nedeni yukarıda ilk teologlara dair aktarılan fikre dair bir yazılı delil olmaması olamaz. Bu fikrin kadim ve eski olmadığının açık olmamasının nedeni, ilk teologların fikirlerini belirgin bir şekilde ortaya koymamış olmalarıdır. Yani, açık olmayan şey bu düşünme ve açıklama formunun Thales'ten önce ortaya çıkıp çıkmadığıdır çünkü öyle görünüyor ki Okeanos ve Tethys'in tüm oluşun kaynağı olduğunun düşünülmesi ve Styx üzerinden suyun en kadim ve en değerli olduğunun kabul ediliyor gibi görünmesinin mantıksal nedenlerini bulamayız. Thales ise evrendeki oluşun kaynağına dair belirgin ve mantıksal olarak anlaşılabilir bir görüş ortaya koymuştur ve belki daha da önemlisi bu fikrin nedensel bir açıklamasını verebiliriz. Yukarıdan da gördüğümüz üzere, Thales en azından Aristoteles'in doğrudan erişebildiği bir açıklama ortaya koymamış ama en azından Aristoteles Thales'in neden su demiş olabileceğine dair gerekçeler üretebiliyordu.

Aristoteles'in M2'de ortaya koyduğu yorumu dikkate alırsak, Thales'in *arkhē* kavramını teorik, spekülatif veya *a priori* olarak keşfettiği, sonrasında da bu tanımına en uygun olan doğal elementi aradığı çıkarımını yapmamız gerekmiyor. Yani, Thales doğaya dair sıradan gözlemleri sonucunda tüm şeylerin ortak bir kökeni olduğunu keşfetmiş, ardından da bir genelleme yaparak *arkhē* fikrine ulaşmıştır. Ancak bu Thales'in felsefi ilhamını nereden aldığı üzerine başka bir soru, bu yüzden biz Thales'in *arkhē* kavrayışına sahip olduğunu ve

³⁶ Robert, Graves, *The Greek Myths: The Complete and Definitive Edition Complete and Definitive Edition*, St. Ives: Penguin Books, 2017, 30.

buna en uygun elementi aradığını varsayalım. M2'den yola çıkarak, Thales'in kozmolojik/kozmogonik teorisine dair şöyle bir mantıksal şema çizmek mümkündür:

Öncül 1. Her şeyin beslenmesinin kaynağı sıvıdır.

Öncül 2. Isının kendisi sıvıdan meydana gelir ve her şey ısı sayesinde yaşar.

Öncül 3. Her şeyin tohumunda sıvı vardır.

Öncül 4. Su sıvı doğaların ilkesidir.

Sonuç. O halde su *arkhē*dir.

Thales, suyun doğal yaşamdaki yerine dair doğal bir gözlemden yola çıkarak, birkaç basamaklı bir akıl yürütme sonucunda evrenin menşesine dair bir çıkarım yapmıştır, bu da doğa bilimcilerinin felsefi metotlarını göstermesi açısından önemlidir. Ancak daha önemlisi ve Thales'i kendinden önce gelen mitolojik düşünceden ayıran şey, onun ontolojisinin doğrudan doğal, antropomorfik tanrılarla cisimleştirilmemiş nedenlere dair bir kanıtlamaya dayanıyor olmasıdır. Bu akıl yürütmesi gerçekten Thales'e ait ya da Aristoteles'in kendi yorumu olabilir, bu sorunu çözmek pek kolay değil. Ne var ki, bu akıl yürütme, felsefe tarihi için öznesinden bağımsız olarak değerlidir. Çünkü M3'e baktığımızda, Aristoteles'in teologların fikirlerinin açık olmadığını söylediğini gördük ve büyük olasılıkla da bu yüzden söylediklerinin rasyonel bir açıklamasını verememiştir. Hatta *Metafizik* kitabının daha ilerideki bir bölümünde "Bozuluşa tabi olanlarla olmayanların ilkeleri aynı mı, yoksa başka mı? Zira eğer aynıysa, nasıl ve hangi nedenden ötürü bazıları bozuluşa tabi iken, bazıları ise değil?" sorusunu tartışırken, Aristoteles şöyle der:

M4. Hesiodosçular ve tüm teologlar yalnızca kendilerine inandırıcı gelenleri (τοῦ πιθανοῦ τοῦ πρὸς αὐτοῦς) ele alır, bize ise aldırış etmezler (ἡμῶν δ' ὀλιγόρησαν); zira tanrıları ilkeler ve <her şeyi> tanrılar tarafından öldürülmüş yapar nektar ve ambrosiadan tatmamış olanların ölümlü haline geldiğini söylerler, açık ki bir anlamda sözünü ettikleri bu isimler onlar için bildik <isimlerdir>; halbuki bunlar hakkında nedenleri ileri sürmeleri bizim kavrayışımızı aşar. Nitekim eğer <tanrılar> haz uğruna

bunlarla temas ediyorlarsa, *nektar* ve *ambrosia* hiçbir şekilde onların var olmalarının nedeni olamaz; öte yandan eğer <bunlar tanrıların> var olmalarının <nedeni> iseler, yeme-içmeye ihtiyaç duyan nasıl ezeli olabilir? Fakat söylencelere dayanan kurnazlıklar (τῶν μυθικῶς σοφισμένων) hakkında ciddi bir incelemede (σπουδῆς σκοπεῖν) bulunmak zahmete değer değil; öte yandan tanıtlamalarla konuşanları (τῶν δι' ἀποδείξεως λεγόντων) çapraz sorguya tabi tutarak (διερωτῶντας), neden aynı <nedenlerden> çıkan varolanların bazıları ezeli bir doğada iken, bazıları bozuluşa tabi, öğrenmek gerekir. (*Metafizik* II. 4, 1000a9-22, çev. Sev).

Bu pasaj Aristoteles'in teologlar hakkındaki düşünce ve eleştirileri çok açık bir şekilde ortaya koyar. Aristoteles teologların onları dinleyenleri ikna etmek gibi bir dertleri olmadığını belirtir. Bu haliyle, söyledikleri şey kendileri için açık ve anlaşılır olsa bile, bizim için anlaşılmazdır ve dolayısıyla söyledikleri hakkında akıl bile yürütemeyiz. Bu tespit aslında oldukça ilginç çünkü bu durumda teologlar hiçbir şekilde ikna etmeyi hedefleyenlerle, örneğin filozoflarla, karşılaştırılmaz bile. Bu açıdan, teologların mitlere dayanarak ortaya koydukları, bir anlamda kandırmaca olarak görülebilecek görüşlerini incelemek gerekli değildir çünkü onlardan anlamlı bir sonuç elde edemeyiz. Ancak, kanıtlamalarla konuşanların nedenler, oluş ve bozuluş hakkında söylediklerini inceleyip, sorgulayarak ne demek istediklerini anlayabilir, sonrasında da görüşlerindeki problemleri ortaya koyabiliriz. Yukardaki pasajı takip eden sayfalarda Aristoteles işte tam da bunu yapar ve Empedokles'in kozmolojisini inceleyip, eleştirir. Bu açıdan, M3 ve M4'ü beraber düşünürsek, teologların verdiği nedenler hakkında açık konuşamayacağını, çünkü ileri sürdükleri nedenlerin kavrayışımızı aştığını, yani bir açıdan açıklanamaz, olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, mitlere dayalı "zekiliklere" başvuran teologlar ve kanıtlamaya (*apodeixeis*) dayalı konuşan filozoflar arasında yaptığı ayırım da oldukça önemlidir çünkü bu teologlar ve filozoflar arasındaki temel farkı ortaya koyar.

Şimdi, Aristoteles'in ilk filozoflar olarak bahsettiği düşünürlerin kimleri kapsadığına dönelim. Üç kategoriden bahsedebiliriz: (i) İyonyalılar, yani *physiologoi* (*Metafizik* I. 990a3; *De Partibus Animalium* I. 640a7) veya *physikoi* (*Fizik* 1.184b17); (ii), Eleatikler ve Pythagorasçılar (İtalyanlar) (*Metafizik* I. 5

986b8-987a28; I. 6 987a31) ve (iii) mitologlar.³⁷ Aristoteles, mitologlar ve felsefe arasındaki ilişki hakkında şöyle der:

M5. “Nitekim merak/hayret etme sayesinde insanlar şimdi ve ilkin (καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον) felsefe (φιλοσοφεῖν) yapmaya başlamışlardır...açmaza düşen ve merak/hayret eden <kendini> cahil sanır (bu yüzden de söylence dostu (ὁ φιλόμυθος) da bir biçimde (πῶς) filozoftur (φιλόσοφος); nitekim söylence hayretten çıkar); dolayısıyla eğer cehaletten kaçmak için felsefe yaptılarsa, açık ki <sadece> kavramak için bilgi sahibi olmanın peşine düşmüşlerdir, herhangi bir kullanım uğruna değil (*Metafizik* I. 2 982b12-14 [...] 982b17-b21, çev. Sev)”.³⁸

Burada mitologların tam anlamıyla filozof olarak kabul edilemeyeceğini ve Aristoteles’in kendini de dahil ettiği düşünsel geleneğe dahil olmadığını kabul etmemiz gerekiyor. Bu metindeki “bir şekilde (πῶς)” nitelemesi oldukça önemlidir çünkü bu mitolojik şairlerin düşünsel etkinliklerinin onları tam anlamıyla filozof yapmak için yeterli olmadığını ima etmektedir. Aristoteles’e göre zaten “tüm insanlar doğaları gereği bilmeyi arzulurlar (Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει *Metafizik* I. 980a20)”. Yani mitologlar ilk kez felsefe yapanlar ya da bilmeyi arzulayanlar gibi, pratik bir amaçla değil de sadece cehaletlerinden kurtulmak için bilgi elde etmeyi arzulamışlardır. Burada Aristoteles’in aklında olan gruplardan biri Mısırlı rahip sınıfı olmalıdır, bilgiyi herhangi bir araçsal değeri olduğu için değil kendisi için, bir anlamda “bilgelik” için istemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, araçsal olmayan her bilgi arayışı genel anlamda felsefi bir etkinlik sayılabilir.

Bu durumda, sadece ilk iki kategorinin teknik anlamda *philosophiayı* temsil ettiğini söyleyebiliriz. Burada önemli olan bu iki farklı türden felsefenin, mitolojik açıklamalardan ayrıldığı görmemiz. Bu sebeple, tarihsel olarak da önce gelen ve Thales’in ilk temsilcisi olduğu *physiologia* yukarıda belirttiğim sebeplerden dolayı gerçek anlamda ilk felsefe olmaya adaydır. Peki Aristoteles sonrası felsefe tarihinde Thales’in ilk filozof olduğu fikri karşımıza çıkar mı? Daha önce belirttiğimiz üzere, Cantor Hellenistik dönem ve Neoplatonist gelenek de dahil olmak üzere hiçbir Grek felsefe geleneğinin Thales’e özel bir anlam

³⁷Cantor, *Thales*, 734-735.

³⁸ Hesiodos için bakınız *Metafizik* I.4, 98423-29, Homeros için bakınız *Metafizik*, I.3. 983b30-32.

afetmediğini, hatta Aristoteles'in öğrencilerinden Theophrastos'un *physiologiayı* sadece yeni bir tür felsefe olarak gördüğünü ve Eudemos'un açıkça felsefenin Grek-olmayan kökenlerinden bahsettiğini söyler.³⁹

4. İlk Filozof Olarak Felsefe Tarihinde Thales

Ancak en azından geç antik dönemde Thales'in "felsefenin kurucusu" olduğu fikrinin karşımıza çıktığı yerler de var ancak Cantor bu örnekleri dipnot olarak incelemekle yetinmiştir.⁴⁰ Örneğin Pseudo-Plutarch şöyle der:

M6. Bu adamın [Thales] felsefenin kurucusu (ἄρξαι τῆς φιλοσοφίας) olduğu söylenir ve İyonya okulu ismini ondan alır. Bu, felsefedeki en uzun gelenek haline gelmiştir. Mısır'da felsefe yaparak kendini geliştirdikten sonra, ilerleyen yaşlarında Miletos'a gelmiştir. (*Placita Philosophorum* 1.3.875D8-F5 = Th 147).

Marcus Minicius Felix (*fl.* M.S. 197-246) Thales ve Hristiyanların Tanrı'nın birliği hakkında benzer şeyler düşündüğünü iddia eder ve Thales hakkında şöyle yazar:

M7. Miletli Thales'in hepsinden önce (*omnium primus*) geldiği kabul edilir çünkü göksel olaylar üzerine ilk konuşan (*primus omnium*) oydu. Aynı Thales, suyun her şeyin kaynağı olduğunu ve Tanrı'nın her şeyi sudan yaratan akıl olduğunu söylemiştir. İşte burada insan tarafından keşfedilemeyecek kadar derin ve yüce bir su ve ruh teorisi var: Bu Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Görüyorsunuz ki, ilk filozofun (*philosophi principalis*) görüşü her yönüyle bizimkine uygundur (*Octavius* 19.4-5 = Th 229).

Benzer şekilde Lactantius (*ca.* M.S. 250-325) da Thales'in ilk filozof olarak görüldüğünü yazar:

M8. Ayrıca, aynı Hortensius'un felsefeye karşı kullandığı şu argüman da güçlü bir etki taşır: "Buradan, felsefenin (*philosophiam*) bilgelik (*sapientiam*) olmadığı anlaşılabilir çünkü başlangıcı ve kaynağı (*principium et origo*) belirgindir". "Filozoflar

³⁹ Cantor, *Thales*, 739-742.

⁴⁰ Cantor, *Thales*, 741 n. 77.

ne zaman ortaya çıktı? İlk olarak (*primus*) Thales'in olduğunu düşünüyorum. Aslında bu, yakın bir zamandır" (*Divinae institutiones* 3.16.12-13 = Th 227).

Lactantius'un burada *sapientia* ve *philosophia*'yı birbirinden ayırması özellikle dikkate değerdir. Ona göre bilgeliğin aksine felsefenin başlangıcı ve kaynağı bellidir; Thales de ilk filozoftur. Burada bilgeliğin başlangıç ve kaynağının neden felsefeye kıyasla muğlak olduğu sorusunu derinlemesine bir kenara bırakalım ama şunu de belirtelim: Lactantius bilgelikten farklı olarak felsefenin daha teknik ve açık bir tanımının verilebileceğini varsaymaktaymış gibi görünüyor. Şimdi, Thales'in felsefenin kurucusu olup olmadığı fikrinin felsefe tarihinde ne zaman karşımıza çıktığını keşfetmek kadar önemli bir diğer soru daha var: Thales ve filozofların açıklamaları hangi açıdan mitolojik açıklamalardan ayrılır? Eğer bu görüşü Grek felsefe tarihinin başka yerlerinde de keşfedebilirsek, Thales'in neden felsefenin kurucusu olmak için iyi bir aday olduğunu anlayabiliriz.

Tireli Maximus'a (M.S. 2. Yüzyıl), Homeros'un nasıl ondan sonra gelenler tarafından felsefenin dışına atıldığından bahseder.

19

M9. Ve Homeros, [filozoflar] grubunun lideri (ὁ ἡγεμὼν τοῦ γένους), Trakya ve Kilikya'dan Yunanistan'a sofistlik düşüncelerin sızdığı, Epiküros'un atomu, Herakleitos'un ateşi, Thales'in suyu, Anaksimenes'in nefesi, Empedokles'in çatışması, Diyojen'in küpü ve de filozofların birbiriyle savaşan birçok kampı ortaya çıktığı zamandan itibaren felsefeden dışlanmıştı (ἀποκηρύττεται φιλοσοφίας); sofistlerin sofistlerle savaştığı, her şeyin sözlerle ve fısıltılarla dolu ancak ürktücü bir şekilde sonuçların olmadığı bir dönem. (*Dissertations* 26.2.f.1-h.2 = Th 138).

Maximus diğer pek çok Hristiyan filozof gibi, doğru felsefe olan kadim Yahudi dininin aksine pagan filozofların kendi aralarında bile anlayamadığını vurgulamaya çalışmaktadır. Burada bizim için önemli olan, Aristoteles'in Thales'le başlattığı yeni türden bir felsefenin ortaya çıkmasıyla tanrısal bir ilham ve bilgelikle yazan Homeros'un bir filozof olarak görülmemeye başlanmasının Maximus tarafından ima edilmesidir. Yani, Maximus Homeros ve Hesiodos'un da dahil olduğu tüm tanrısal bir ilhama dayanan ve bu yüzden de mistik, üstü kapalı olan doktrinleri, çıplak, sığ ve açık felsefe doktrinleriyle kıyaslar ve ilkinin doğruya daha yakın olması sebebiyle tercih eder.

Aynı şekilde, yine Lactantius da şairler ve filozofların farklı hedefleri olduğunu belirtir:

M10. Burada şairlerle (*poetis*) ilgili incelememi sonlandırıyorum. Otoriteleri daha güçlü ve yargıları daha kesin olan filozoflara (*philosophos*) geçelim çünkü onların kurgusal (*commenticiis*) meselelerin değil, gerçeğin araştırılmasının (*ueritati studuisse*) peşinden gittiklerine inanılmaktadır. Miletli Thales, Yedi Bilge'den biri olup, doğal nedenleri (*causis naturalibus*) araştıran ilk kişi (*primus omnium*) olarak kabul edilmektedir (*Divinae institutiones* 1.5.15–16 = Th 254).

Bu metinde, açık bir şekilde şairler ve filozofların metodolojik farklılıkları olduğuna inanıldığını belirtiyor, ayrıca bu genel yargıyı belirtmesi açısından oldukça dikkat çekicidir. Bu makalenin temellendirmek istediği argüman bağlamında, Thales'in bir filozof olarak doğal nedenleri araştıran ilk kişi olduğunun kabul edildiği tespiti de önemlidir. Lactantius'un kendisi filozofların şairlerden daha üstün olduğunu düşünmüyor olsa bile, felsefi etkinliğin gerçeği aradığına inanılması ve bunu doğal nedenleri araştırarak yapıyor olmaları felsefenin belirli bir türden, mitopoetik açıklamalardan farklı yeni bir düşünce türü olarak karşımıza çıktığını gösteriyor. Bu açıdan felsefenin kendine özgü bir yönteminin olduğunun bu dönemde kabul edildiğini söylemek doğru olacaktır.

Şimdi de, geç antik dönemde 6. Yüzyılda İskenderiye'deki Neoplatonist okulda yazılmış anonim "*Platon'un Felsefesine Prolegomena (προλεγόμενα της πλατωνώς φιλοσοφίας)*" kitabına bakalım. İlgili kısımda yazar, Platon'un felsefesinin neden Aristotelesçilik, Stoacılık gibi diğer felsefi okullardan üstün olduğunu göstermeye çalışır, ilk olarak da mitolojik şairler ve Sokrates-öncesi doğa filozoflarından başlar:

M11. Platon tüm bu okullardan üstündür. Poetik okuldan evrenin düzenini (τὴν τάξιν τῶν ὄντων) yüceltmeyi (ὕμνησαι) öğrenmiş ama onları aşmıştır çünkü şairler kanıt olmadan (ἄνευ ἀποδείξεως) konuşurken, onun [Platon] da dediği gibi cılgınca ve kendinden geçmiş bir şekilde, Platon söylediği her söz için bir kanıt (μετὰ ἀποδείξεως) sunar...Yani şairlere kanıt verme ve edep açısından üstündür; [Platon] İyonya okulundan, doğa filozofları olarak adlandırılanlardan da, üstündür...[Platon] her ikisini de gölgede bırakır: Şairleri kanıt verme (ἀποδεικτικωτέρῳ) açısından,

İyonyalıları da ilham (ένθεαστικώτερος) bakımından aşar (Anon.,
Proleg. 7.15-18...8.1-2...8.12-14).

Bu son pasaj geç antik dönem Neoplatonist düşüncesindeki *physikoi* (doğa bilimciler) ve *poiêtai* (şairler) arasındaki farka açıkça dikkat çeker. Daha önce de, Aristoteles'in de kanıtlama ve mitlerdeki sofizmler arasında bir ayrım yaptığını görmüştük. Neoplatonistlerin de bu görüşü benimsediğini ve şairlerden farklı olarak doğa bilimcilerin kanıtlama kullandığını çıkarabiliriz. Yani, Aristoteles'le beraber bilimsel bilginin koşulu haline gelen kanıtlama, “*apodeixsis*”, Neoplatonistlere göre doğa bilimcilerle başlar; Platon hem onların yöntemini hem de şairlerin üslubunu örnek alır ancak iki grubu da gölgede bırakır. O halde, Thales'in bilimsel felsefenin, hatta daha da basit terimlerle konuşacak olursak “kanıtlama” içeren ve ikna etmeyi hedefleyen bir söylem türü olarak felsefenin, kurucusu olarak görülmesi felsefe-dışı olmayan sebeplerle mümkündür ve Grek felsefe tarihinde bu tür bir okumayı keşfedebiliriz.

Son olarak, Thales'in İslam felsefesi tarih yazımında da ilk filozof olarak görüldüğü gerçeği üzerinden, aslında felsefenin Yunan kökenli olduğunu fikrinin farklı kültür ve okullar tarafından kabul edildiğini söyleyebiliriz:

21

M12. Bazı kitaplarda Miletli Thales'in Mısır'da felsefe yapan ilk kişi olduğu söylenir. Yaşlı bir adam olarak Milet'e gitmiştir. Bir grup Yunanlı onun ardından filozof olarak adlandırılmıştır. Felsefe sık sık bir yerden başka bir yere taşınmıştır. O, Allahü Teâlâ'nın yarattığı ilk şeyin su olduğunu ve tüm kâinatın en sonunda suya dönüştüğünü düşünüyordu. Bu görüşe her şeyin nenden kaynaklandığı gerçeğiyle ulaştı. Ayrıca bu düşüncesini şair Homeros'un “Okeanos, sanki her şeyin yaratıcısı olmak için doğmuş gibidir” sözünden çıkarım yaparak desteklemiştir (*Siwan al-hikma*, 13-17 = Th 499).

M13. Ve denir ki felsefe ilk kez Buhtnasar'ın hükümdarlığı [M.Ö. 605-562] döneminde ortaya çıkmıştır ve astrolojiyi başlatan ve geliştiren ilk kişi Miletli Thales olmuştur... O zamandan önce, Yunan topraklarında kesin kanıtlara dayanan bilimler yoktu. Durumları, İslam öncesi Arapların (cahiliye) durumuna benziyordu; sahip oldukları tek [bilgi] dil bilimi ve şiir, hitabet, atasözleri ve mektup yazma sanatıydı, ta ki Thales'le felsefenin

başlamasına dek. Ayrıca [Yunanlılar], matematik, geometri ve arazi ölçümünü Mısırlılardan aldılar. Yunanların şiirine gelince, bu felsefeden önce ortaya çıktı. Şiiri icat eden ise şair Homeros'tu (*Siwan al-hikma*, 176-187 = Th 500).

Burada Thales'in ilk filozof olarak görülmesinin ötesinde altını çizmemiz gereken üç nokta daha var. Birincisi, Thales'in Mısır'da felsefe yapan ilk kişi olarak görülmesidir, yani felsefenin Mısır'da ortaya çıkmış olduğunu varsaysak bile hala ilk filozofu Thales olarak görmemiz ve onu takip eden Yunanlıların da bu etkinliği ileriye taşıyanlar olarak kabul etmemiz gerekiyor. İkincisi, Thales'in kendi kozmogonisini oluştururken mitopoetik açıklamalardan faydalanmış olduğunu ya da en azından Thales'in mitopoetik gelenekten tamamen kopmamış olduğunun düşünülüyor olmasıdır. Bu eserin yazarı açıkça yukarıda incelediğimiz Aristoteles M3'teki yorumundan etkilenmiştir ama Aristoteles'ten farklı olarak mitopoetik ve felsefi düşünme arasından bir etkileşim, devamlılıktan bahsetmiştir. Üçüncüye, kesin kanıtlara dayanan bilimlerle şiir ve benzeri dil sanatları arasında bir ayrım yapılmasıdır. Bu bize Thales'le başlayan felsefi etkinliğin, kendinden önceki diğer düşünsel ve sanatsal etkinliklerden yöntemsel olarak farklı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca felsefenin matematik, geometri gibi Mısır kökenli bilimlerin de farklı olduğunun kabul edilmesi de dikkat çekicidir.

22

Sonuç

Tüm bu incelemeler ışığında, Thales'in ilk filozof olarak kabul edildiği fikrinin Antik Çağ Yunan felsefesinde ve onun halefleri olan Hristiyan ve İslam felsefelerinde bulunabileceğini söyleyebiliriz. Elbette felsefenin Yunan kökenli olduğu ve kanıtlama içermesi gerektiği fikrleri 18. Yüzyıl'dan sonra yaygınlaşmış ve Yunanların felsefi-bilimsel başarıları abartılmış olabilir. Ancak Yunanların ve onların haleflerinin kanıta dayanmayan düşünce türlerini felsefe olarak kabul edeceklerini söylemek güçtür. Burada sorgulanması gereken belki de felsefenin Thales'le başlayıp başlamadığı değil, neden kanıtlama içermeyen felsefenin mümkünlüğünün bugün de dahil olmak üzere kabul edilmesinin güç oluşudur. Kanıtlama da dahil olmak üzere mantıksal belirlenimler içermeyen herhangi söylem felsefe olarak kabul edilebilir mi? Eğer öyleyse bu türden bir felsefe anlayışının Yunan veya Yunan-olmayan kökenleri var mıdır? Bence tüm bu ve benzeri sorulara felsefenin tarihinde cevap aramak zorundayız. Çünkü

önemli olan daha kapsamlı, dışlayıcı olmayan, farklı geleneklerin birbirleriyle konuştuğu, “global” bir felsefenin nasıl mümkün olabileceğini keşfetmektir.

KAYNAKÇA

- Platon. *Theaitetos*. Akar, Birdal, çeviren. İstanbul: Bilgesu Yayıncılık, 2017.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1: Sokrates-Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2023.
- Barnes, Jonathan. *Early Greek Philosophy*. London: Penguin, 1987.
- Brun, Jean. *Les présocratiques*. Paris: Presses Universitaires de France, 1968.
- Cantor, Lea. "Thales – the 'First Philosopher'? A Troubled Chapter in the Historiography of Philosophy," *British Journal for the History of Philosophy* 30, no 5 (2022): 727–50. doi: 10.1080/09608788.2022.2029347.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. 10. Baskı. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Burnet, John. *Early Greek Philosophy*. 4. Baskı. London: Adam and Charles Black, 1930.
- Cornford, Francis M. *From Religion to Philosophy*. London: Edward Arnold, 1912.
- Cohen, S. Marc, Curd, Patricia ve Reeve, C. D. C. *Readings in Ancient Greek Philosophy: From Thales to Aristotle*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2011.
- Dürüşken, Çiğdem. *Antik Çağ Felsefesi*. İstanbul: Alfa Yayınevi, 2014.
- Frede, Micheal. *Essays in Ancient Philosophy*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1987.
- Fowler, Robert L. "Mythos and Logos." *The Journal of Hellenic Studies* 131 (2011): 45–66. doi: 10.1017/S0075426911000048.
- Graham, Daniel W., editör. *The Texts of Early Greek Philosophy: The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Graves, Robert. *The Greek Myths: The Complete and Definitive Edition Complete and Definitive Edition*. St. Ives: Penguin Books, 2017.
- Grayling, A. C. *The History of Philosophy: Three Millenia of Thought from the West and Beyond*. London: Penguin Books, 2019.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961.

- Laks, André. *The Concept of Presocratic Philosophy: Its Origin, Development, and Significance*. Çeviren Glenn W. Most. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2018.
- Laurent, Jérôme ve Pradeau, Jean-François. "L'École de Milet: Thalès, Anaximandre, Anaximène." İçinde *Lire les présocratiques*, editörler Luc Brisson, Arnaud Macé, Anne-Laure Therme, 99-119. Paris: Presses Universitaires de France, 2010.
- Long, A. A. "The Scope of Early Greek Philosophy." İçinde *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, editör A. A. Long, 1-21. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Moore, Christopher. *Calling Philosophers Names: On the Origin of a Discipline*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2020.
- Normore, Calvin G. "Doxology and the History of Philosophy." *Canadian Journal of Philosophy Supplementary Volume* 16 (1990): 203–26. Doi: 10.1080/00455091.1990.10717226
- Rescher, Nicholas. "Philosophy as Rational Systematization". İçinde *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology*, editörler G. D'Oro ve S. Overgaard. Cambridge: Cambridge University Press, 32-43, 2017.
- Robin, Léon. *La Pensée grecque: et les origines de l'esprit scientifique*. Paris: La Renaissance Du Livre, 1932.
- Aristoteles: Metafizik*. Sev, Y. Gurur, çeviren. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015.
- Diogenes Laertios: Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Şentuna, Candan, çeviren. İstanbul: YKY Yayınları, 2003.
- Theodor, Gomperz. *Greek Thinkers: A History of Greek Philosophy*, 1. Cilt. Çeviren Laurie Magnus. London: William Clowes and Sons Limited, 1903.
- Warren, James, "Diogenes Laërtius, Biographer of Philosophy". İçinde *Ordering Knowledge in the Roman Empire*, editör Jason König ve Tim Whitmarsh, 133-49. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Warren, James. *Presocratics*. New York: Routledge, 2014.
- Westerink, L. G. *Anonymous Prolegomena to Platonic Philosophy*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1962.

THALES NE YAPTI? FELSEFENİN DOĞUŞU, KANITLAMA VE İKNA
WHAT DID THALES DO? THE BIRTH OF PHILOSOPHY, DEMONSTRATION AND PERSUASION
Tongu SEFEROĞLU

Wöhrle, Georg, McKirahan, Richard D., Strohmaier, Gotthard ve Alwishah, Ahmed,
editörler. *The Milesians: Thales*. Berlin: De Gruyter, 2014.